

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

АЛФЬОРОВ С.М.,

доктор юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

Досліджено концептуальні проблеми формування правової держави в Україні. Проаналізовано основні методологічні підходи до визначення сутності правової держави у трансформаційний період.

Ключові слова: громадянське суспільство, демократія, демократична модернізація, правова держава, правова культура, правова недосвідченість, правовий інфантилізм, правовий нігілізм.

Исследованы концептуальные проблемы формирования правового государства в Украине. Проанализированы основные методологические подходы к определению сущности правового государства в трансформационный период.

Ключевые слова: гражданское общество, демократия, демократическая модернизация, правовое государство, правовая культура, правовая неопытность, правовой инфантилизм, правовой нигилизм.

Conceptual questions of formation of the legal state in Ukraine are investigated in the article. Main methodological approaches to determination of the essence of the legal state in the transformational period are analyzed.

Keywords: civil society, democracy, democratic modernization, legal state, legal culture, legal ignorance, legal infantilism, legal nihilism.

Демократія тісно пов'язана з характеристикою держави як правової і соціальної. Демократія сприяла шляхом поступового визнання соціально-економічних прав, розвитку соціального законодавства, перетворенню ліберальної правової держави на соціальну і правову. Поняття правової держави було і залишається однією з центральних категорій теорії держави і права, історії держави і права, філософії права, науки конституційного права, ряду інших правових дисциплін. Крім того, значний внесок у дослідження правової держави зроблено представниками таких наук, як: філософія, історія, політологія, соціологія тощо.

Найбільш ранній етап формування правової думки з досліджуваної проблематики пов'язаний з такими мислителями, як: Платон, Аристотель, Цицерон, М. Падуанський, Ф. Аквінський, Т. Гоббс, Г. Гроцій, Дж. Локк, Ш.Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та ін.

Поняття правової держави обґрунтовано в роботах таких німецьких мислителів, як: І. Кант, Р. Моль, К. Велькер, Ф. фон Аретин, Гегель, а також деяких політичних мислителів XIX століття, у тому числі Б. Констана, А. де Токвіля, Г. Єллінека. Крайні традиції прогресивної політико-правової думки знайшли продовження у працях вітчизняних політичних мислителів та правників XIX-початку XX ст., насамперед, М. Драгоманова, Б. Кістяківського, С. Дністрянського, М. Палієнка, С. Котляревського, Ф. Тарановського, М. Ковалевського та ін.

Спираючись на ці та інші напрацювання, у роботах сучасних українських науковців: О. Бандурки, Р. Гринюка, В. Денисова, О. Зайчука, М. Козюбри, В. Копейчикова, Н. Крестовської, О. Мироненка, В. Погорілка, Ю. Римаренка, А. Селіванова, В. Сіренка, В. Тимошенка, І. Усенка, В. Цветкова, Ю. Шемшученка та інших досліджено історичний розвиток ідей правової держави.

Тематика сучасної правової держави в тих чи інших аспектах стала предметом наукового аналізу в роботах вітчизняних науковців-правників: Ю. Битяка, С. Бобровник, О. Ганзенка,

Р. Гринюка, В. Гришука, О. Дашковської, В. Євдокимова, В. Журавського, А. Зайця, С. Кириченка, А. Колодія, О. Крупчан, О. Лавриновича, Ю. Левенець, В. Медведчука, Г. Мурашина, Л. Наливайко, Н. Онищенко, В. Опришка, П. Пацурківського, О. Петришина, П. Рабіновича, О. Святоцького, О. Скакун, В. Скрипнюка, В. Стичинського, В. Тація, С. Тимченка, В. Тихого, Г. Федоренка, О. Ярмиша та ін.

Політологічний аналіз поняття, сутності, механізмів формування правової держави, порівняльний аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду зроблено в роботах таких сучасних українських політологів, як: В. Бабкін, О. Бабкіна, Д. Видрін, Ф. Кирилук, А. Кудряченко, І. Курас, М. Михальченко, Ю. Римаренко, Ф. Рудич, С. Рябов, Л. Шкляр, В. Якушик та ін.

Концептуальні проблеми становлення та функціонування правової держави в сучасних умовах посідають чільне місце у працях російських вчених С. Алексєєва, Т. Архипової, М. Баглая, Н. Бобрової, А. Глебова, Б. Ебзєєва, Л. Ентіна, Б. Замбровського, В. Корельського, В. Кудрявцева, Б. Лазарєва, Р. Лівшиця, В. Нерсєсянца, В. Перевалова, А. Піголкіна, О. Рум'янцева, В. Смірнова, Л. Спірідонова, Б. Топорніна, В. Туманова, Р. Халфіної, В. Четверніна та ін.

Серед західних політологів та правознавців, які досліджують феномен правової держави, слід назвати таких науковців, як: В. Браун, О. Бругеманн, Ч. Вайз, А. Гроссер, Р. Давид, У. Карпен, Г. Кляйнер, Р. Марчик, В. Мікель, Г. Обер, Д. Роуз, Д. Себайн, Т. Торсон, Х. Харт, К. Хессе, Г. Шамбек, У. Шнайдер, К. Шонберг та ін.

Виходячи з вищезазначеного, проблема розбудови правової держави в Україні набуває як науково-теоретичної, так і суспільно-практичної вагомості. З одного боку, акцентується увага на реальному ступені присутності праворегуючої функції держави і суспільства, а з іншого – на реальному стані і перспективах розбудови в Україні правової держави, механізмах, процесах і тенденціях, які визначають та оптимізують шляхи її розвитку.

Як відомо, Україна не лише проголосила про свій намір стати правовою державою, а й закріпила положення про свій правовий статус у формі конституційної норми.

Становлення правової держави в Україні почалося на тлі руйнування тоталітарної системи цінностей, психології й менталітету. Це, безумовно, накладає відбиток на процеси формування правосвідомості та правової культури суспільства в цілому. Тому з метою розвитку правосвідомості громадян, подолання правового нігілізму і задоволення потреб громадян в отриманні знань про правову державу була прийнята Національна програма правової освіти населення, затверджена Указом Президента України від 18 жовтня 2001 р. № 992/2001 [1]. Безумовно, що без чіткого розуміння того, що являє собою правова держава, унеможливиться розв'язання основних завдань на шляху до її розбудови. Таким чином, критично низький рівень поваги до права та закону актуалізує дослідження тематики правової держави.

До того ж лише за умови розвиненої політичної й правової культури демократичного громадянського суспільства, яке на правовій основі контролює державну владу, державно організоване суспільство має змогу як обмежувати, так і самообмежувати державні імперативні адміністративно-командні прагнення, стримувати владні поривання [2, с. 254-255]. З цією метою в державі виробляються й впроваджуються в суспільну життєдіяльність певні політико-правові принципи й інститути, які перешкоджають концентрації публічної влади, перетворенню її на самостійний чинник суспільства і стають основою формування правової держави.

Отже, визначені в Конституції України завдання із створення правової держави не можуть бути вирішені без відповідного рівня правової культури особи та суспільства.

У цьому контексті заслуговує на увагу думка В. Тація про те, що синтезуючим фактором формування правової держави є правова культура. Саме належний рівень правової культури є найважливішим чинником, який сприяє становленню правової системи та демократичних підвалин суспільства, впливає на формування всього спектра соціальних відносин, підтримує цілісність суспільства і держави, забезпечує стабільність та правопорядок. Йдеться про такі основні елементи правової культури суспільства: рівень якісного стану юридичної охорони й захисту основних прав і свобод людини і громадянина; ступінь практичного впровадження в суспільне

і державне життя принципу верховенства права; рівень правосвідомості громадян та посадових осіб; наявність несуперечливої системи законодавства; стан законності в суспільстві; ефективність роботи правоохоронних органів; стан розвитку юридичної науки тощо [3, с. 8-9].

Сьогодні привертає увагу факт наявності таких форм деформації свідомості громадян, як правовий нігілізм, правовий інфантилізм, правова недосвідченість тощо. З метою подолання зазначених проблем, підвищення рівня правової культури потрібно виробити чітку державну політику в цій сфері, забезпечити системний, науковий підхід до проведення відповідних заходів, скоординувати зусилля державних органів.

Становлення механізмів та інститутів правової держави в контексті демократизації системи державної влади, демократичної модернізації політичної системи (де “модернізація” трактується як процес системних змін, що поєднує спонтанні та цілеспрямовані дії, як спосіб підвищення ефективності влади, раціоналізації політичної системи суспільства і забезпечення прав та свобод людини) [4, 5] досліджено в роботах таких відомих західних науковців, як: Г. Алмонд, Е. Гідценс, А. Етціоні, С. Ліпсет, У. Ростоу, С. Хантінгтон та ін., взаємозв’язок демократичної соціальної і правової держави змістовно проаналізували Ю. Битяк, Ф. Бурчак, В. Горбатенко, Р. Гринюк, Є. Додін, В. Журавський, С. Ківалов, В. Копейчиков, Л. Кривенко, Н. Нижник, О. Петришин, О. Скрипнюк, В. Тацій, О. Фрицький, В. Шаповал, В. Шишкін та ін.

Підтримуючи вищезазначений підхід, А. Георгіца та Н. Шукліна наголошують, що об’єктивний розвиток теорії демократії мав своїм наслідком те, що до ознак демократії сьогодні відносять принципи, які є основоположними для будь-якої правової держави (пріоритет прав людини і громадянина, конституційне обмеження державної влади, верховенство права тощо) [6, с. 50]. О. Скрипнюк також зазначає, що диференційоване вивчення правової та соціальної держави виправдане лише з суто методологічних міркувань, коли необхідно розкрити прецизійний зміст цих двох термінів [7, с. 16]. Р. Гринюк у цьому контексті наголошує, що ми маємо на увазі зближення та інтерференцію теорії соціальної держави з теорією правової держави [8, с. 13]. Отже, теорія правової держави дедалі активніше застосовується для того, щоб вирішити конкретні питання, які постають у межах теорії демократії та теорії соціальної держави.

Вищезазначене свідчить, що на сьогоднішній день серед вітчизняних дослідників існують різні підходи щодо співвідношення понять «правова», «демократична» та «соціальна» держава. Основною проблемою є правомірність віднесення до сутнісних ознак одного поняття властивостей (ознак) іншого. Зокрема, взаємозв’язок цих понять досліджено в роботах О. Скрипнюка, В. Бабкіна, В. Сухоноса, Р. Гринюка, Ф. Рудича та ін. [9, с. 169-294; 10; 11; 12; 8; 13, с. 47-75]. У загальному вигляді ця дискусія набула свого оформлення як проблема співвідношення формальної та матеріальної інтерпретацій правової держави [8, с. 184-195], оскільки одним із головних аргументів прихильників формального підходу була теза про необхідність встановлення конкретного переліку ознак, які властиві саме правовій державі, а не є запозиченими з теорії соціальної держави, теорії демократії чи будь-яких інших державно-правових теорій.

Історичний досвід свідчить, що спроба теоретичного відокремлення правової держави, абсолютизація позитивістських аспектів в її розумінні та відкрите нехтування матеріальними аспектами функціонування правової держави може призвести до заперечення самої ідеї правової держави. На підтримку цієї тези М. Савенко зауважує, що для правової держави вирішальне значення має не стільки факт встановлення права та фіксації його в законі, скільки факт його забезпечення. Автор констатує, що встановлення прав і свобод людини і громадянина навіть у нормативно-правовому акті найвищої юридичної сили не є показником їх реальності [14, с. 3].

Сьогодні навіть прихильники правового позитивізму визнають необхідність виходу за межі суто формальних аспектів правової держави [15, с. 9]. Такий підхід виражається в поєднанні формального та матеріального аспектів функціонування правової держави.

Традиційно вважається, що відмова від абсолютизації формальної концепції правової держави відбулася у другій половині ХХ ст., але це твердження є недостатньо точним, тому що наголошення на важливості матеріального аспекту правової держави зроблено ще в роботах вітчизняних та зарубіжних дореволюційних юристів [16, с. 9-11].

Досліджуючи співвідношення матеріальної та формальної концепцій правової держави, слід зазначити, що з середини ХХ ст. у наукових роботах з цієї проблеми все активніше наголошується на забезпеченні взаємного розвитку і синхронізації в реалізації як формальних, так й матеріальних вимог.

У цьому розумінні зміни в законодавстві повинні супроводжуватись відповідними змінами в діяльності всієї системи державної влади, що мають своїми основними цілями забезпечення верховенства та реальності права, а також пріоритету прав людини і громадянина.

Принцип правової держави виявляється в поєднанні формального і матеріального аспектів її функціонування на сучасному етапі розвитку. Такий підхід є найбільш виваженим і прийнятним у сучасних умовах формування державного ладу.

Важливим є також розуміння методологічних підходів до визначення сутності правової держави. Перший підхід базується на розумінні правової держави як правової форми організації та реалізації політичної влади, що забезпечує захист прав і свобод людини та громадянина, взаємну відповідальність людини та громадянина, верховенство права. Умовно такий спосіб тлумачення Р. Гринюк пропонує називати “правовим” [8, с. 291-292]. Але абсолютизація правової основи цього підходу була піддана критиці, оскільки держава є політичною формою суспільства, а не правовою формою реалізації влади. На думку прибічників іншого – “державницького” підходу, правова держава є суверенною політичною організацією, що об’єднує суспільство та здійснює управління на основі принципу верховенства права, забезпечує правопорядок, права і свободи громадян [17, с. 49-53]. Твердження про необхідність протиставлення цих методологічних підходів є нічим не обґрунтованими. Формування правової держави не можна зводити лише до інституційного аспекту – верховенства права, поділу влади та нормативного закріплення системи прав людини і громадянина. Видається, що синтез цих двох аспектів розуміння правової держави (“правовий” підхід не заперечує існування держави, а “державницький” відтворює всі ті принципи правової держави, які висуваються і досліджуються в межах “правового” підходу) [8, с. 292] є найбільш обґрунтованим, логічним і таким, що базується на системі принципів правової держави, які визнаються прихильниками обох підходів. Всі ці принципи є однопорядковими в системі, без них неможливо дослідити теоретичну модель правової держави, визначити її зміст та сутність.

Зміст феномена правової держави піддається певним трансформаціям залежно від того, які чинники визнаються найбільш значущими в той чи інший період історичного розвитку [18]. Становлення України як правової держави пов’язане з функціонуванням демократичного та дієздатного громадянського суспільства і посиленням його контролю та впливу на державні інституції. У свою чергу, демократичне і правове суспільство не може бути антагоністичним за своєю соціальною сутністю. Однак громадянське суспільство не спроможне самостійно усунути причини, що породжують його антагоністичний характер, у тому числі соціальну нерівність. Тому воно санкціонує перехід від ліберальної до соціальної моделі правової держави і покладає на останню цей обов’язок, чим і визначає правомірність її існування. Викладене вище дозволяє розглядати поступ правової держави і громадянського суспільства як близькі й тісно взаємопов’язані та взаємозумовлені процеси.

Список використаної літератури:

1. Національна програма правової освіти населення, затверджена Указом Президента України від 18 жовтня 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 43. — Ст. 1921.
2. Селіванов В.М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти: Монограф. — К., 2002.
3. Тацій В. Людина і правова держава: проблеми взаємовідносин і взаємодії // Вісник Академії правових наук. — 2008. — № 2. — С. 3-12.
4. Михальченко М. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. — Дрогобич; К., 2004.
5. Михальченко Н. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? — К., 2001.
6. Георгіца А.З., Шукліна Н.Г. До питання про зміст конституційно-правової категорії “демокра-

- тія” // Науковий вісник Чернів. ун-ту. Правознавство. — Вип. 172. — 2003. — С. 46-51.
7. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи: Монограф. / за ред. Ю.С. Шемшученка. — К., 2001.
8. Гринюк Р.Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація. — К., 2004.
9. Скрипнюк О.В. Правова, соціальна держава в Україні: конституційні основи та тенденції розвитку // Правова держава. — Вип. 12. — 2001. — С. 186-197.
10. Бабкін В.Д. Соціальна держава та захист прав людини // Правова держава. — Вип. 9. — 1998. — С. 3-11.
11. Бабкін В.Д. Від правової до соціально-правової держави // Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корещького НАН України. — Вип. 12. — 2001 — С. 270-281.
12. Сухонос В.В. Динаміка сучасного державно-політичного режиму в Україні. — Суми, 2003.
13. Рудич Ф.М., Балабан Р.В., Ганжуров Ю.С. та ін. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / заг. ред. Ф.М. Рудич. — К., 2006.
14. Савенко М. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина та їх захист органами конституційної юрисдикції // Право України. — 1999. — № 2. — С. 3-9.
15. Правовое государство в России: замысел и реальность (“круглый стол” юристов, 19 апреля 1995 г.). — М., 1995.
16. Котляревский С. Конституционное государство: опыт политико-морфологического обзора. — СПб., 1907.
17. Цвік М.В. Верховенство права в контексті прав людини // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні. До 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини і основних свобод: Матер. Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. — Х., 2000. — Ч. 1.
18. Наливайко Л.Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: Монограф. — Х., 2009.

Надійшла до редакції 26.09.2011

ТЕРТИШНИК В.М.,

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.52

ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ

Розкрито проблеми забезпечення верховенства права та проблеми гармонізації законодавчої влади і удосконалення законотворчої діяльності.

Ключові слова: верховенство права, забезпечення верховенства права, удосконалення законотворчого процесу.

Раскрыты проблемы обеспечения верховенства права и проблемы гармонизации законодательной власти и совершенствования законодательного процесса.

Ключевые слова: верховенство права, обеспечение верховенства права, совершенствование законодательного процесса.

The article is devoted to the analysis of the content of the concept of the Rule of Law; the author analyses the state and the perspectives of adherence to these requirements in the functioning of the legislative, executive and judicial branches of power.

Keywords: rule of law, supremacy of law, conceptual problem legality.

У правовій державі влада має бути обмежена правом, а головний урок історії показує на те, що вона має бути максимально обмежена в можливості довільно міняти законодавство задля своєї вигоди.

Формування парламенту за чинним законодавством призводить до політизації законодавчої влади, влади яка має бути мудрою, виваженою, незалежною і незаангажованою, адже має справу з самою складною, тонкою і доленосною матерією – правом, як математикою свободи.

Актуальність досліджуваної проблеми зумовлюється зростаючими вимогами до законодавчих актів. Між тим сьгодні недосконалість законодавчої влади та її діяльності є прикритим фактом нашого суспільства.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми показує, що проблема формування і організації діяльності законодавчої влади та

